

УДК 82.09:004.08Котляревський

СВІТЛАНА ЖУРБА, АНГЕЛІНА КОВЖИЖИНА

м. Кривий Ріг
zss69@mail.ru

«ЕНЕЇДА» І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО: ФАНТЕКСТ І ДЖЕРЕЛО

У статті зроблено спробу осмислити «Енеїду» І. Котляревського як один з перших творів fiction в українській літературі. Вказано на взаємозалежність породжуючого тексту від джерела на прикладі «Енеїди» Вергілія та І. Котляревського.

Ключові слова: фанфік, фантекст, джерело, літературна аномалія, інтерпретація.

У сучасному мистецькому процесі феноменом масової літератури є фанфіки. Фанфікшен почав розвиватися у 60-х роках ХХ століття, хоча існує й інша точка зору, що даний феномен виник набагато раніше, адже з початку існування літератури одні і ті ж сюжети й герої розроблялися декількома авторами, і досить часто читачі/письменники створювали продовження творів інших авторів. Критики вказують на вторинний характер фанфіків, а також на широку популярність їх у мережі Інтернет.

Фанфіком вважають твір, породжений зацікавленістю автора певним каноном. Сучасна дослідниця І. Кузьміна зазначає, що фанфікшен є різновидом «творчості прихильників популярних творів мистецтва; довільний твір на основі оригіналу (як правило, літературного або кінематографічного), який використовує ідеї сюжету та персонажів. Фанфік може з'явитись у вигляді продовження оригінального твору, його передісторії, пародії на нього, поєднанням кількох оригіналів в одне ціле» [6].

Феномен фанфікшена привернув увагу багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців, розвідки яких присвячені переважно розгляду подібної творчості в контексті поширення молодіжних субкультур (F. Carruthers, P. Viires, K. Hellekson and K. Busse) або ж літературного аспекту фанатської творчості: Д. Березіна (аналіз фанфікшена як одного з явищ мережевої літератури), Л. Горалік (фанфік як складова маскультури та мас-медіа), І. Кузьміна (дефініції явища фанфікшну), О. Ніколенко (фанфікшен як явище літератури, культури і сучасної методики), С. Попова

(лінгвостилістика фанфіків), К. Прасолова (літературний феномен фанфікшн кінця ХХ – початку ХХІ століття). Хоча вітчизняні науковці й звертаються до проблеми літературного фанфікшена, окреслили його основні жанрові категорії та види, проте на сьогодні ще немає цілісного дослідження цього феномену. У нашій розвідці ми, звертаючись до поняттєвого апарату терміну «фанфік», окреслимо взаємозалежність породжуючого тексту від джерела на прикладі «Енеїди» І. Котляревського та Вергілія.

Фанфік, або фенфік (від англ. fan – шанувальник і fiction – художня література) – текст, у якому використано ідеї, сюжет або (та) персонажі оригінального твору (здебільшого літературного або кінематографічного). На думку сучасної російської дослідниці Ксенії Прасолової, фанфікшен є емоційним та інтерпретативним відгуком читача на масову продукцію. Це література апропріації, при якій особистісне (авторський текст) стає масовим (читач бере на себе роль творця або інтерпретатора) [7, 4]. С. Васильєва відносить фанфікшен до жанру фольклору (пост фольклору) [2]. Літературні фанфіки представлені у вигляді оповідань, повістей, романів, віршів, п'єс. Питання, чи можна вважати фанфік жанром художньої літератури, досі перебуває у стані обговорення, проте жанром масової літератури його визнають одноставно. Вітчизняна дослідниця феномену фанфікшена, Д. Березіна, підсумовуючи найпоширеніші визначення цього терміну, подані російськими та зарубіжними дослідниками, зазначає, що «фанфікшен – літературний твір, створений непрофесійним (як правило) літератором, такий, ще

не претендує на комерційну публікацію та породжений прихильністю автора до іншого твору і бажанням розвинути його сюжетну та фабульну лінії, побачивши героїв у наново генерованих ним, автором, ситуаціях» [1, 9].

Серед сучасних фанфіків багато літературних творів, зокрема продовження повісті Льюїса Керолла «Аліса в країні чудес» – «Автоматична Аліса» Джеффа Нуна, героїня якого потрапляє в майбутнє; казкова повість Олександра Волкова «Чарівник смарагдового міста», яка є переспівом казки Френка Баумана «Чарівник із країни Оз»; придумані членами «Літературного товариства Шерлока Холмса» оповідання про детектива; створені професійними письменниками за згодою авторів книжки «Світи братів Стругацьких»; неофіційні продовження «Гаррі Поттера» («Таня Гроттер» Дмитра Ємеця, «Порри Гаттер» Андрія Жвалецького та Ігоря Митька).

В історії світової літератури існує багато прикладів бурлескно-травестійного «укорінення» Вергілієвої «Aeneis» на національному ґрунті. Слід говорити про багатоаспектність інтерпретацій / варіацій твору римського поета, які у сучасному літературознавстві визначаються терміном «фанфік», що як «текст остаточно втрачає єдиного автора, стаючи натомість породженням «радості та роздратування читача» (Генрі Дженкінс) чи то множинної інтерпретації початкового тексту» [4]. Пародії на Вергілієву «Енеїду» вийшли у Франції, Італії, Німеччині, Росії. Зокрема, переробку відомого твору давньоримського митця зробили – німець А. Блюмауер (просвітницька сатира на церковну релігійність); росіяни М. Осипов і А. Котельницький, дотримуючись травестійного плану австрійця, ще раз «вивернули» Вергілія, цього разу на московський кшталт: «Энейда, вывороченная наизнанку» М. Осиповим, частини 3–4 (1794); А. Котельницьким, частина 6 (1806). В українській літературі переробкою твору давньоримського поета була поема «Енеїда» Івана Котляревського. На думку Тамари Гундорової, «переписування «Енеїди» Котляревським не тільки означало буквальне й синхронне «переписування» сюжету Вергілія, хоча український автор і хвалився завершальною синхронізацією кінця травестії і поеми. Переписування

також торкалося ряду принципів з ідеологічного боку цитат і місць латинського оригіналу» [3, 23]. Використавши сюжет поеми Вергілія, І. Котляревський травестував її, наповнив національним змістом і створив цілком оригінальну поему, в якій з енциклопедичною широтою і точністю відобразив життя і побут українського народу. Травестія і є різновид комічного наслідування, тому цей твір можна вважати одним із яскравих творів фанфікшену у вітчизняній літературі.

Російські літературознавці схиляються до думки, що Іван Котляревський не травестував Вергілія, а просто «переложил» російську «Энейду» М. Осипова на українську мову. Погоджувався з ними й вітчизняний письменник та літературознавець М. Зеров, який був категоричним в оцінці поеми Івана Котляревського, і чи не єдиний відмовлявся визнати оригінальність твору. На думку Зерова, «з перших же рядків поеми Котляревського виявляється, що це твір не цілком оригінальний, що його замисел, композиція і навіть художні засоби запозичено з чужомовного зразка. Досить поверхового розгляду, щоб установити велику залежність української «Енеїди» Котляревського од російської – Осіпова та Котельницького. Всі головні епізоди Вергілієвої поеми [Котляревський] переказує за Осіповською поемою: нема ні одної Вергілієвої риси, яку б він вніс у своє оповідання незалежно од російської «Енеїди», твір якого, на думку вітчизняного критика, хоча й «не першорядної ваги літературної, але популярний і жвавий, широко закροєний і не зле, як на свій час, виконаний» [5, 25].

Проте, сучасні дослідники вказують, що І. Котляревський у творенні «Енеїди» не вдався до сліпого наслідування своїх попередників. Він, на думку Таміли Яценко, «подарував нам травестію героїчної поеми стародавніх римлян, рівної якій немає в світовому письменстві, яка є найталановитішою і найоригінальнішою пародійною переробкою з усього потоку бурлескно-сатиричної літератури на цю тему; сприйняти літературні явища різних народів не розрізнено, а в цілісному літературно-мистецькому контексті; усвідомити безперервність всесвітнього літературного процесу, адже поеми Гомера «Іліада» й

«Одіссея» (VIII ст. до н. е.) є основою епосу Вергілія «Енеїда» (29-19 рр. до н. е.)» [9, 65]. Сучасний літературознавець М. Ткачук вважає, що «у фабулу Вергілієвої епопеї український автор вмістив зовсім новий соціально-побутовий та історико-етнографічний світ, освітлений кризь призму національного світобачення» [19, 170].

Автори творів фанфікшену намагаються зберегти хронологічні межі твору-попередника, його сюжет, персонажів, тобто наблизитися до письма протослова і зберегти т.зв. «код впізнаваності». Саме такими є переробки «Енеїди» у світових літературах. «Енеїда» Вергілія в урочистому й піднесеному тоні розповідає про мандри і доблесть предка з роду Юліїв – троянського ватажка Енея. В основі сюжету – античний міф про війну між троянцями та греками, внаслідок падіння Трої Еней, за велінням богів, поплив до чужої землі, щоб заснувати там нове царство. За основу сюжету Вергілій взяв не сучасні йому події, а відомі грецькі епічні твори «Одіссею» та «Іліаду» Гомера. Це був поетичний погляд на історію Риму з використанням великого міфологічного матеріалу. За жанром «Енеїда» Вергілія – давньоримська епопея, героїчний твір, класичний оригінал, що ушляхетлює абсолютизм і доводить божественне походження римських імператорів.

Котляревський переробив епопею Вергілія на український лад. У поемі українського митця діють паралельно дві сюжетні лінії: канва сюжету поеми Вергілія та реальні мандри запорозьких козаків після скасування Січі. Хоча сюжет І. Котляревський взяв з однойменної поеми Вергілія, але зміст його поеми виявився абсолютно іншим. Як підкреслює Тамара Гундорова, автор «Енеїди» у своїх інтенціях «недвозначно постає людиною своєї сучасності, і Вергілієва «Енеїда» служить йому класичною історичною рамкою, на яку проектується українська історія, де діють переодягнені на український лад античні боги і герої. Еклектика такої вистави особливо прикметна, власне, барокова» [3, 21]. Латинський оригінал являв собою героїчний епос, а з-під пера українця вийшла весела, бешкетна поема на вітчизняному національному матеріалі. Герої нової «Енеїди» хоч і мали римські імена, проте

суспільство, зображене у творі, було списане з сучасної письменникові України. У поемі українського митця в образах троянців, карфагенян, латинян зображені українці з їхнім побутом, звичаями, мовою. Своїх героїв письменник наділив рисами запорізьких козаків – сміливістю, відвагою, відчайдушністю, прагненням до волі, відданістю Батьківщині. І. Котляревський вплітає у твір епізоди з життя українських козаків, старшини, селянства, міщан, священиків; масштабні описи побуту українського суспільства, що робить твір оригінальним.

Художній світ поеми Вергілія будується на античній міфології, яка для Івана Петровича Котляревського була близькою до християнської. Тому «Вергілієву античну модель пекла він сміливо реінтерпретує, творить неререферентний простір – християнський загробний світ, як перед ним це здійснив Данте» [8, 51]. Проте в творі українського письменника своя структура пекла і раю, свій «реєстр» грішників і праведників, що більше відповідають уявленням українців про гріхи.

«Енеїда» Івана Котляревського постала у контексті європейських культур як бурлескно-трагедійна переробка однойменної героїчної поеми Вергілія. Скориставшись фабулою «Енеїди» римського митця, український поет створив оригінальну поему, змодельовавши українське життя кінця XVIII – перших десятиліть XIX століть. «Перелицювання» відбувалося з метою сатиричного змалювання сучасного українському митцеві суспільства. Мовне багатство, звернення до культури, звичаїв, традицій, побуту українців дало можливість письменнику вказати на важливі чинники національної ідентичності. Отже поему «Енеїда» Івана Котляревського можна вважати фантекстом відповідно до джерела – твору римського поета. Оригінальність поеми І. Котляревського як твору фанфікшену полягає у тому, що автор, переодягаючи героїв у національні костюми, передав сам дух українського народу.

Список використаних джерел

1. Березіна Д. Ю. Феномен fanfiction: правила гри без правил [Електронний ресурс] / Д. Ю. Березіна. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/FL/2009_111/111-2.pdf
2. Васильєва С. В. Фанфик Stargate Sg-1 [Електронний ресурс] / С. В. Васильєва — Режим доступу : http://samlib.ru/w/wasilxewa_swetlana_wladimirowna/.

3. Гундорова Т. І. Перевернений Рим, або «Енеїда» Котляревського як національний наратив / Тамара Іванівна Гундорова // Наукові праці. Серія: Філологія. Літературознавство. — Миколаїв : Видання ЧДУ ім. Петра Могили, 2004. — Том 29. — Вип. 16. — С. 17—28.
4. Дженкінс Г. Школа фан-фикшн [Електронний ресурс] / Генрі Дженкінс. — Режим доступу : <http://old.russ.ru/culture/network/20040208-pr.html>.
5. Зеров М. Українське письменство XIX ст. Від Куліша до Винниченка : Лекції, нариси, статті / Микола Зеров. — Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2007. — 568 с.
6. Кузьміна І. Фанфікшн: подвійне життя творів мистецтва [Електронний ресурс] / Ірина Кузьміна. — Режим доступу : <http://www.gazeta.lviv.ua/articles/2008/09/18/34378/>.
7. Прасолова К. А. Фанфикшн : литературный феномен конца XX – начала XXI века (творчество поклонников Дж. К. Ролинг) : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филологических наук : спец. 10.01.03 — литература народов стран зарубежья (западноевропейская и американская) / К. А. Прасолова. — Калининград, 2009. — 24 с.
8. Ткачук М. П. Творчість Івана Котляревського: антропологічний та естетичний дискурси : монографія / М. П. Ткачук. — Суми : Вид-во СумДУ, 2009. — 216 с.
9. Яценко Т. Філософсько-освітній концепт В. Шевчука щодо вивчення в школі «Енеїди» І. Котляревського в системі літератури українського бароко / Таміла Яценко // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — 2010. — № 20. — С. 65—72.

SVITLANA ZHURBA, ANGELINA KOVZHIZHINA
Kryviy Rih

«ENEIDA» KOTLIAREVSKYI: FANTEKST AND SOURCES

The article attempts to understand the «Eneida» Kotliarevskiy as one of the first works of fanfiction in Ukrainian literature. Said interdependence generating text from the source of the example of «Eneida» of Virgil and Kotliarevskiy.

Key words: fanfic, fantekest source, literary anomaly, interpretation.

СВЕТЛАНА ЖУРБА, АНГЕЛИНА КОВЖИЖИНА
г. Кривой Рог

«ЭНЕИДА» И. КОТЛЯРЕВСКОГО: ФАНТЕКСТ И ИСТОЧНИК

В статье сделана попытка осмыслить «Энеиду» И. Котляревского как одного из первых произведений fanfiction в украинской литературе. Указано на взаимозависимость порождающего текста от источника на примере «Энеиды» И. Котляревского и Вергилия.

Ключевые слова: фанфик, фантекст, источник, литературная аномалия, интерпретация.

Стаття надійшла до редколегії 03.04.2016